

КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

COMPONENT STRUCTURE OF PROFESSIONAL IDENTITY OF CADETS OF MILITARY INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

У статті експліковано компонентну структуру професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти. Проведено думку про те, що її сформованість є результатом процесів соціалізації, ідентифікації та інтеграції особистості, що визначає зрілість професійної поведінки та внутрішню відповідність соціально-професійному середовищу. Теоретико-пошуковий контекст статті переступає межі суто педагогіки та актуалізує дослідження у сфері суміжних дисциплін: військової підготовки, військової психології, військової топографії тощо.

Відстежено, що професійна ідентичність курсантів військових закладів вищої освіти являє собою одну із модифікацій мілітарної ідентичності. Як складне особистісне утворення, що засвідчує взаємопроникність особистості та діяльності, професійна ідентичність дозволяє виокремити такі компоненти, як: когнітивний, афективний та аксіологічний. Від рівня їхнього розвитку значною мірою залежить рівень сформованості професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти.

Доведено, що професійна ідентичність як результативна характеристика професійного досвіду курсантів військових закладів вищої освіти, постає водночас формою рефлексивно-когнітивного контролю, що засвідчує когнітивний компонент; одним із варіантів регуляції психічних станів та досягнення фрустраційної толерантності (афективний компонент); проявом аксіологічних доміант життєвої платформи суб'єкта професійної діяльності, інтеріоризації зовнішніх ціннісних імперативів у внутрішні структури Я (аксіологічний компонент). Цілісність та сформованість компонентної структури професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти є передумовою реалізації професійно значущих цілей особистості та її життєвих планів.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійна Я-концепція, когнітивний компонент, афективний компонент, фрустраційна толерантність, аксіологічний компонент.

The article explicates the component structure of professional identity of cadets of military higher education institutions. The article explicates the component structure of professional identity of cadets of military higher education institutions. The article suggests that its formation is the result of the processes of socialization, identification and integration of the individual, which determines the maturity of professional behavior and internal compliance with the socio-professional environment. The theoretical-search context of the article crosses the boundaries of purely pedagogy and actualizes research in the field of related disciplines: military training, military psychology, military topography, etc.

It has been noted that the professional identity of cadets of military higher education institutions is one of the modifications of military identity. As a complex personal formation that testifies to the interpenetration of personality and activity, professional identity allows us to distinguish such components as: cognitive, affective and axiological. The level of formation of the professional identity of cadets of military higher education institutions largely depends on the level of their development.

It is proved that professional identity as an effective characteristic of the professional experience of cadets of military higher education institutions is at the same time a form of reflexive-cognitive control, which testifies to the cognitive component; one of the options for regulating mental states and achieving frustration tolerance (affective component); manifestation of axiological dominants of the life platform of the subject of professional activity, internalization of external value imperatives into the internal structures of the self (axiological component). The integrity and formation of the component structure of the professional identity of cadets of military higher education institutions is a prerequisite for the implementation of professionally significant goals of the individual and his life plans.

Key words: professional identity, professional self-concept, cognitive component, affective component, frustration tolerance, axiological component.

УДК 378.147:001
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.1.33>

Макух Д.Д.,
ст. викладач спеціальної кафедри № 5
Національної академії Служби безпеки
України

Постановка проблеми. Сформованість професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти є результатом процесів соціалізації, ідентифікації та інтеграції особистості, що визначає зрілість її професійної поведінки та внутрішню відповідність соціально-професійному середовищу. Це особливо важливо в умовах кризового стану життєдіяльності, розбалансованості когнітивних моделей розуміння, травмогенного впливу чинників, які призводять до деформації психоемоційного світу особистості, афективних розладів і значно ускладнюють

розвиток збалансованої Я-концепції майбутнього офіцера.

Позначаючи зв'язки суб'єкта із соціальним середовищем, професійна ідентичність значно розширює параметри особистісного розвитку, узгоджуючи його з поняттями професійного самовизначення, самопізнання, життєвого успіху та професійної кар'єри. Осмислена особистісна позиція щодо майбутньої професійної діяльності формується у контексті професійної освіти, результатом якої стає відчуття тотожності із собою шляхом узгодження внутрішніх уявлень

про обрану професію з реальним професійним образом Я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретико-дослідницьку платформу професійної ідентичності для нас становлять праці зарубіжних вчених Е. Еріксона, Д. Сьюпера, В. Франкла, К. Роджерса, Дж. Холланда. Методологічну цінність становлять для нас праці представників когнітивної теорії Х. Теджфела та Дж. Тернера, у контексті якої ідентичність тотожна Я-концепції, що містить у собі особистісну та соціальну підсистему, у процесі становлення яких відбувається ідентифікація свідомості й рефлексивного мислення особистості. Трансформація свідомості особистості й розвиток її системи знань про себе пов'язані з функціонуванням когнітивної сфери, що зазнає впливу соціальних взаємовідносин. Характер самооцінювальних суджень у когнітивному вимірі визначається зовнішніми ознаками, а вчинок особистості відтворює її внутрішній стан і постає його оцінкою [20, с. 252]. Таким чином, смислове ставлення до професії та націленість на пошук глибинних смислів своєї діяльності концентровані у професійній Я-концепції, що є результатом активного осмислення власних професійно вартісних якостей; відтворює процеси активного самопізнання, саморегуляції й самовдосконалення у професійній сфері. Відповідно професійна самосвідомість постає сполучною ланкою між особистістю та професійною діяльністю, а тому у процесі її розвитку й формування відкривається можливість досягати певних результатів як в особистісному зростанні, так і в професійній діяльності. «Професійна самосвідомість сприяє формуванню у майбутніх офіцерів впевненості у собі, баченню перспектив свого професійного розвитку, включенню у військову діяльність» [8, с. 5]

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на понятті множинної ідентичності індивіда, що виникає на противагу одноmodalній ідентичності і знаходить своє експлікативне поле у постмодерністській соціології, позначаючи собою одночасне ототожнення з різними соціальними групами, у яких індивіду належить виконати розмаїті соціальні ролі. У такому зрізі множинна ідентичність стає вагомим чинником соціальної адаптації, позаяк навіть за умови втрати однієї з ідентичностей, абсолютного руйнування Я-концепції не відбувається, бо трансформація множинної ідентичності можлива тільки на основі персональної, що зберігає певну стабільність, таким чином підтримуючи соціальну, а значить і професійну цілісність індивіда.

Так, набуваючи статусу когнітивної системи регуляції поведінки у різних життєвих умовах, «Я-концепція» передбачає особистісний та професійний рівні самовизначення, відповідно до чого відбувається пошук смислу власного існування,

формування внутрішньої позиції, побудова та корегування життєвих планів, готовність до розвитку, співвіднесення образу професіонала з його еталонною моделлю. Зауважимо, що рівень сформованості професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти корелює із рівнем розвитку його компонентів (поняття «компонент» фігурує в якості складника або частини чогонебудь). Компонентну структуру професійної ідентичності у різних зрізах досліджують В. Вінтоняк, Д. Зубовський, Н. Кривоконь, В. Кротюк, А. О. Маслій, А. Маслюк, Д. Оржечко, В. Осьодло, О. Сафін, Т. Храбан, Н. Чижиченко та ін

Постаючи як багаторівневий динамічний нелінійний процес, професійна ідентичність зазнає структурування та переструктурування, що, за спостереженням Н. Кривоконь, відбувається під впливом таких чинників, як: «професійне самовизначення; готовність курсанта до виконання професійних функцій; відхід від репродуктивного виконання завдання на користь творчого; перехід до потреби в самодіагностиці, самопізнанні тощо» [3].

Метою статті є експлікація компонентної структури професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти. З огляду на актуалізацію засобів міждисциплінарного підходу у її процесі мусимо вибудувати належний теоретико-пошуковий контекст, що переступає межі суто педагогіки та актуалізує дослідження у сфері суміжних дисциплін: військової підготовки, військової психології, військової топографії тощо.

Виклад основного матеріалу. Так, у досить таки відомій праці С. Хантінгтона «Солдат і держава: Теорія і політика військово-цивільних відносин» автор називає три ключові ознаки професіоналізму – «компетентність, відповідальність і корпоративність» [13, с. 8]. І якщо поняття компетентності проектується у вимір знань та навичок у певній сфері діяльності» [13, с. 8], то відповідальність вживається на означення певних дій, необхідних для успішного функціонування суспільства, а корпоративність постає як «усвідомлення себе частиною групи» [13, с. 10]. Натомість Ч. Москос стверджує, що основним поняттям, що найвиразніше відображає сутність армії як інституції та професійної організації, є компетентність. Армія як професійна організація з власним горизонтальним облаштуванням сприяє усвідомленню її членами власної ідентичності з іншими, що мають подібні інтереси [16, с. 381]. Прикметно, що у Р. Йохансена, Д. Лабєрга і М. Мартінусена професійна ідентичність постає однією з модифікацій мілітарної ідентичності (разом з ідеалістичною, що узгоджується з поняттям колективізму, патріотизму та альтруїстичних цінностей [14, с. 864], а також войовничою та ідеалістичною.

Можливо, саме цей підхід став головною спонукою для вітчизняних науковців А. Артеменко та

К. Батаєвої віддати перевагу поняттю **«мілітарна ідентичність»**, що вибудоване на полісемантичній канві, яка дозволяє звести до одного семантичного поля поняття армійська ідентичність (що узгоджується зі службою в армії), військова ідентичність (що позначає участь у військових операціях), ідентичність військовослужбовця (у різних часових модусах). Маркерами мілітарної ідентичності дослідники вважають формулювання: «я – професійний військовослужбовець», «я – військовослужбовець української армії», «я – службовець миротворчих сил», «я – захисник батьківщини», «я – доброволець», «я – призовник», «я вимушено потрапив в армію, шкодую про це», «не вважаю себе військовим, хоча і служив/служу», «я – цивільна особа, моя армійська служба – непорозуміння»; «я – піхотинець», «я – артилерист», «я – військовий льотчик», «я – танкіст» тощо [1, с. 40].

Не можна не зважати на те, що мілітарна ідентичність позиціонується як результат соціальної ідентифікації та інтерналізації цінностей і норм, прийнятих в армійському/мілітарному полі. Значною мірою вона засновується на індивідуалістичних професійних установках і тому перебуває у смислового протистоянні «зі структурою, завданнями та вимогами армійської служби. Високий рівень індивідуалізму може породити такі ефекти, як зниження бойової ефективності» [12] та організаційної старанності [14].

На противагу таким застереженням, D. Snider та L. Matthews вбачають майбутнє армійської професії у високій якості підготовки професійних офіцерських кадрів у військових академіях. Про результативність підготовки свідчить мілітарна готовність до виконання надскладних завдань в умовах потенційних воєнних дій, що покладається у фундамент професіоналізму майбутнього офіцера. Достатньо переконливим є висновок про те, що не існує плідної мілітарно-професійної самореалізації без повномірною самоотожнення майбутніх офіцерів з військовим фахом, без статусно-рольових і функціональних вимірів мілітарного самоприйняття [19].

Як відстежує А. Кротюк, «у процесі професійної самоідентифікації особистості курсанта під час здобуття освіти відбувається засвоєння функціонально визначених професійних ролей, входження особистості до професійного середовища та динаміка оцінювання себе як фахівця для проходження військової служби за контрактом за обраною спеціальністю» [4]. Професійна «Я-концепція» дослідника базується на трьох головних компонентах:

1) когнітивному, що передбачає уявлення про власні професійні здібності, варіанти самоідентифікації з професійною групою та професійною діяльністю;

2) емоційно-оцінювальному, що потребує емоційного відтворення усього спектру професійних взаємодій та відношень.

3) поведінковому, що демонструє опановані в процесі здобуття освіти стилі діяльності офіцера, його кар'єрні домагання, професійний престиж та статус [4, с. 128-135]. Ґрунтовний аналіз професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння у вищих військових навчальних закладах дозволив О. Маслюю виокремити такі компоненти, як: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-оцінний [5].

На нашу думку, професійна ідентичність курсантів військових закладів вищої освіти як складне особистісне утворення, що засвідчує взаємопроникність особистості та діяльності, дозволяє виокремити такі компоненти, як: когнітивний, афективний та аксіологічний. Не буде помилкою визнати, що когнітивний складник є основною опорою професійної самосвідомості, оскільки саме він сприяє продуктивному засвоєнню професійних знань, розумінню професійних цілей та завдань, вибору методів організації праці. З ним пов'язаний статусний імідж професіонала та перспективи його професійного росту. Власне тут ми говоримо про професійний образ Я як систему, що увібрала в себе уявлення про суб'єкта, наділеного певними професійними здібностями, суб'єкта, що повною мірою осмислює та контролює свої професійні та міжособистісні взаємодії, що здійснюються тут-і-тепер, суб'єкта, що прагне довершеності та досконалості, досягаючи їх відповідно до вибудованих попередньо ідеальних взірців. У цьому плані важливо, щоб узагальнений образ Я професійного не розпався на дрібні і другорядні, щоб кожне Я було вписане у контекст внутрішнього світу професіонала, стимулюючи його професійну активність. Так само важливо відчуті певну спадкоємність набутого у процесі професійної діяльності досвіду, що зазнавав постійних трансформацій. Саме когнітивний компонент передбачає оволодіння надійними стратегіями мислення з метою розширення горизонтів знання і пізнання, адекватними методами самопізнання та формування позитивної професійної Я-концепції майбутнього професіонала. Зауважимо, що зрілість позитивної професійної Я-концепції засвідчують когнітивна складність і диференційованість, «зумовлені високим рівнем рефлексивності, незалежністю суджень, критичністю та гнучкістю мислення; пізнавальною відкритістю, готовністю прийняти нові знання та досвід» [7, с. 79-80]. Професіоналізм майбутнього офіцера визначається вмінням освоювати зразки військової техніки, розумінням принципів та засад роботи тих чи інших технічних засобів.

Однак, не можна не погодитися із думкою В. Вінтоняк про те, що нині важливо не тільки

володіти певними знаннями, репродукуючи їх, і що сучасний офіцер має стати не тільки грамотним виконавцем, а, передусім професіоналом, котрий «здатний до постійного самовдосконалення, орієнтований на творчість і гнучкість мислення; особистість, що володіє високою загальнолюдською культурою, вміє спрогнозувати кінцевий результат своєї діяльності, втілити в життя свої ідеї, активна, емоційно врівноважена і вольова особа» [2].

Саме тому нам так важливо структурувати Я-образ офіцера-професіонала, з'ясувати зовнішні та внутрішні фактори детермінації його професійної самосвідомості. Фахове самовизначення курсантів військових закладів вищої освіти, що відбувається в рамках професійної Я-концепції, передбачає досягнення конкретних професійних цілей, цілеспрямовану активність, що потребує не тільки знань та професійної рефлексії, а й емоційного саморозкриття.

Це дає підставу виокремити **афективний** компонент формування професійної ідентичності майбутніх офіцерів. Його вагу посилюють екстремальні умови виживання, що нині центровані мегафактором війни, травмогенними і стресогенними впливами. Зауважимо, що поняття афект у психологічному словнику фігурує як «сильне, відносно короткочасне нервово-психічне порушення, емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин. В основі афекту лежить пережитий стан внутрішнього конфлікту, породженого протиріччями між потягами, прагненнями і бажаннями або ж протиріччями між вимогами, пропонованими людині (також самому собі), і можливостями їх виконати» [11, с. 34]. Тривалі дослідження емоційних станів людини дозволили С. Розенцвейгу ствердити думку про те, перевищення певного граничного рівня напруження у людини завжди призводить до зміни її психічного стану та поведінки. Цей рівень дослідник називає толерантністю до фрустрації, яку трактує як спроможність індивіда перенести фрустрацію без втрати своєї психобіологічної адаптації [17].

Прикметно, що контроль та регуляція власного психоемоційного стану передбачає розвиток емоційної рефлексії, яка реалізується через емоційний інтелект та сприяє нівелюванню фрустраційних чинників (фрустрація у психології – це «психічний стан переживання невдачі, що виникає при наявності реальних або уявних нездоланих перешкод на шляху до якоїсь мети. Може розглядатися як одна з форм психологічного стресу» [11, с. 576]. У стані фрустрації людині доводиться переживати цілу гаму негативних емоцій: від образи та почуття провини до гніву та неконтрольованої агресії. Усунути фрустраційні чинники можна шляхом досягнення фрустраційної толерантності, що означає «стійкість до фрустраторів, в основі якої лежить

здатність до адекватної оцінки фрустраційної ситуації і передбачення виходу з неї» [11, с. 576]. У цьому плані доцільно акцентувати увагу на дослідженнях М. Замишляєвої, І. Ламаш, В. Лук'яненко, І. Михайлової, Л. Рудіної, Т. Селюкової, Н. Чижиченко, які фрустраційну толерантність пов'язують з психічними явищами оптимізму, мотивацією досягнення, життєстійкістю, самоефективністю, щастям, надією, довірою тощо.

Цікаво, що Н. Чижиченко, розглядає фрустраційну толерантність як особистісне утворення, що вимагає певних соціальних чинників для свого розвитку. Відтак, можемо стверджувати наявність його професійних імперативів, що розкриваються у контексті формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти. Як переконує Н. Чижиченко, фрустраційна толерантність підвищує когнітивний потенціал людини [10, с. 153], вона допомагає подолати психотравмуючі фактори з метою реалізації професійно значущих цілей особистості та її життєвих планів.

Відстежуючи психологічні особливості мілітарного самоприйняття особистості курсантів військових закладів, А. Маслюк та Д. Оржечко, вказують на труднощі становлення оптимістичного самоприйняття, спричинених підвищеною тривожністю і фрустрованістю особистості, якій доводиться жити у хронотопі війни. Однак вони переконані в тому, що позитивне самоприйняття базується на здатності особистості до багатогранної саморецепції, рівнями якої є тілесність, соціальність, емоційність, духовність тощо. Саме таке самоприйняття «дає підстави військовому стати адаптивнішим, виживальнішим, успішнішим, сильнішим, тобто чинити спротив як імовірній внутрішньопсихологічній невпевненості, тривожності, боязкості, так і застосовувати копінг-стратегії для подолання несприятливих психостанів в умовах воєнного часу. Набуття курсантами своєрідної «офіцерської ідентичності», прийняття себе на рівні статусно-рольового і тілесного ототожнення як «людини в мундирі» постають запорукою формування в них як успішного й адекватного мілітарного самоприйняття, так і впевненості, відваги, гордості, патріотизму тощо» [6, с. 137-138]. Ці міркування суголосні відстеженій Т. Храбан думці про необхідність співвіднесеності образу «Я» з професійною військовою діяльністю, позаяк саме у такому разі в курсантів формується відчуття власної значущості та впевненості, у них переважають такі позитивні емоційні стани, як самоповага, самоідентифікація, самоствердження, задоволеність, винятковість, гордість, елітарність. А «неспроможність курсантів в ідентифікації себе з професійною військовою діяльністю призводить до невдоволення обраною сферою діяльності, ступенем професійної

реалізованості, результатом чого стає переважання негативних емоційних реакцій» [9, с. 59]. Водночас однією зі стратегій подолання конкретного стресогенного фактора дослідниця називає актуалізацію життєвої мети.

Зріла професійна ідентичність передбачає вибудовану належним чином аксіологічну платформу, на якій здійснюється самопізнання та саморозкриття, позитивну адекватну професійну самооцінку. **Аксіологічний компонент** (з грецької *axios* – цінність і *logos* – слово, поняття) професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти базується на категорії цінності і відіграє у її структурі одну з головних ролей, оскільки постає в статусі внутрішнього, емоційно освоєного життєвого орієнтира, складаючи духовний вектор особистісного та професійного самоздійснення. В аксіологічному контексті професійна ідентичність являє собою індивідуально інтегровану сукупність духовних загальнолюдських принципів, сенсів, цілей, потреб, інтересів та ідеалів, що постають не тільки основними регуляторами професійної сфери, а й життєдіяльності особистості в цілому. З огляду на виклики соціуму, зміну культурно-історичних детермінант, набутий життєвий досвід індивідуальні цінності зазнають постійних трансформацій, увиразнюючи буття людини та прокреслюючи траєкторії її професіогенези. На цьому шляху зовнішні ціннісні імперативи шляхом активності особистості інтеріоризуються у внутрішні структури Я, знаменуючи акт прийняття цінності та усвідомлення самоцінності власної професійної ідентичності.

У цьому плані чималий інтерес викликає монографічне дослідження польських авторів Н. Spustek, М. Bodziany, М. Smolarek, М. Gołębiowski «Obywatel w mundurze. Aksjologiczny wymiar funkcjonowania nowoczesnych sił zbrojnych», у якому дослідження аксіологічних вимірів функціонування сучасних польських збройних сил в умовах соціально-політичних та економічних трансформацій центрує постать «громадянина у формі». Саме вона постає як ключова цінність, своєрідний логічно облаштований космос, основним законом якого стає необхідність прийняття себе як людини в мундирі, оскільки від цього залежить і військова дисципліна, і військова освіта й виховання, які не просто формують систему цінностей, а передусім акцентують увагу на соціальній ролі воїна [18].

Як бачимо, воїнська честь і воїнська доблесть стають основними маркерами аксіосфери майбутнього офіцера. В Україні її генеза сягає києворуських часів і акумульована в найдавніших культурних пам'ятках цього часу «Слові о полку Ігоревім», «Повісті минулих літ», літописній спадщині тощо. Відповідно можна стверджувати наявність сформованої аксіологічної традиції, що іманентна етнічній ментальності України.

Висновки. Таким чином, професійна ідентичність як результативна характеристика професійного досвіду курсантів військових закладів вищої освіти, постає водночас формою рефлексивно-когнітивного контролю, що засвідчує когнітивний компонент; одним із варіантів регуляції психічних станів та досягнення фрустраційної толерантності (афективний компонент); проявом аксіологічних доміант життєвої платформи суб'єкта професійної діяльності, інтеріоризації зовнішніх ціннісних імперативів у внутрішні структури Я (аксіологічний компонент). Цілісність та сформованість компонентної структури професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти є передумовою реалізації професійно значущих цілей особистості та її життєвих планів.

В основу майбутніх досліджень покладається перспектива досягнення зрілої професійної ідентичності майбутнього офіцера на різних етапах особистісного та професійного становлення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артеменко А., Батаєва К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. Харків: Вид-во НУА, 2022. 192 с.
2. Вінтоняк В. Ф. Диференціація професійного «Я образу» офіцера у процесі кар'єрного зростання. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 3. С. 199-206.
3. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічні чинники професійної самоідентифікації фахівців системи захисту населення : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2002. 20 с.
4. Кротюк В. Національно-патріотичне виховання курсантів військових закладів вищої освіти. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр. 2020. Вип.1. С. 128-135.
5. Маслій О. Теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння у вищих військових навчальних закладах: автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2020. 43 с.
6. Маслюк А, Оржечко Д. Психологічні особливості мілітарного самоприйняття особистості курсантів військових закладів. *Психологічні перспективи*, 2023, Вип. 42, С. 127–141.
7. Разумова О. Г. Особливості розвитку професійної Я-концепції майбутніх педагогів. Дис. ... д-ра філософії : 053, 05. Слов'янськ, 2021. 240 с.
8. Сафін О. Д. Колісниченко О. С. Професійна самосвідомість курсантів внутрішніх військ України. К. : *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2013. Вип. 2 (31), С. 5 – 9.
9. Храбан Т. Є. Актуальні питання психологічного благополуччя молоді під час навчання за військовим профілем: приклад України. *Освітня аналітика України*. 2023. No 1 (22) С. 51– 66.
10. Чижиченко Н. М. Фрустраційна толерантність як афективний компонент оптимізму. *Психологія і особистість*. 2016. No 2 (10) Ч. 2. С. 146 –155.
11. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.

12. Griffith, J. (2009). After 9/11, what kind of reserve soldier? Considerations given to emerging demands, organizational orientation, and individual commitment. *Armed Forces & Society*, 35, 214–240. doi: 10.1177/0095327X07312490.
13. Huntington, S. P. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-military Relations*. USA: Harvard university press. 1957 p. 560 p.
14. Johansen, R. B., Laberg, J. C., & Martinussen, M. Measuring military identity: Scale development and psychometric evaluations. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 41, 2013, P.861–880.
15. Martinussen, M. (2013). Measuring military identity: Scale development and psychometric evaluations. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 41, 2013, P. 861–880.
16. Moskos, C. Institutional/occupational trends in armed forces: An update. *Armed Forces and Society*, 12/3, 1986, 377–382.
17. Rosenzweig S. Aggressive behavior and the Rosenzweig picture- frustration study. / S. Rosenzweig New York : Praeger, 1978. 164 p.
18. Spustek H. Obywatel w mundurze. Aksjologiczny wymiar funkcjonowania nowoczesnych sił zbrojnych. Wrocław : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Łądowych. Bodziany, Smolarek, Gołębiowski, 2012. 764 p.
19. Snider, D., & Matthews, L. J. *The future of the army profession* (2nd ed.). McGraw-Hill, Boston, USA, 2002. 558p.
20. Tajfel, Henri, and John C. Turner. *The social identity theory of intergroup behavior*. *Political psychology*. Psychology Press, 2004. p. 276-293.